

قرآن و تربیت در جامعه امروز

مهدی ملک محمدی^۱

امروزه با پیشرفت چشمگیر دانش و توسعه روز افرون جوامع، بحران معرفتی و روانی انسانها را فرا گرفته و دچار پوچی و بیهودگی کرده است. انسان امروزی بدون این که بتواند هدفی روشن پیش رو داشته باشد و یا روند توسعه را به درستی کنترل کند در این گردونه گرفتار آمده است. در کنار این، ریزش افکار و الگوهای رفتاری گوناگون به سرگردانی بیشتر انسان دامن میزنند. بحران یاد شده، بسیاری از نهادهای اجتماعی را به ویژه در جوامع دینی دل مشغول خود کرده و آنان در پی آناند افرادی تربیت شوند که از یک سو با توسعه جهانی همگام شوند و از سوی دیگر از گردونه بحرانهای معرفتی معاصر رهایی یابند. به باور ما، آموزهای قرآن کریم میتواند از طریق تقویت احساس دینی و ارزش‌های اخلاقی و معنابخشی به زندگی، انسان را از بحران معرفتی و روانی رهایی بخشیده و یا آن را قابل تحمل سازد. در واقع، قرآن به انسانها می‌آموزد که تنها نیستند و از مبدئی ریشه گرفته‌اند. قرآن به زندگی انسان جهت میبخشد و او را از تنها‌یی و سرگشتشگی رها میسازد.

باید توجه داشت که شیوه‌های زندگی نسل امروز با الگوهای سنتی بسیار تفاوت کرده و بخشی از کارکرد تربیت فرزندان که پیشتر بر عهده نهاد خانواده بود، به نهادهایی همچون مدرسه انتقال پیدا کرده است. به نظر می‌رسد همگام با تغییر یاد شده، وظیفه تربیت دینی هم تا حدودی به نهادهای جایگزین تسری می‌باشد و برای نمونه، این مهم بر عهده معلمان و مربيان قرار می‌گيرد. حال پرسش اين است آيا بهره‌گيری از الگويی سنتی تا چه اندازه به ما در تربیت نسلی امروزی ياري ميرساند و اساساً آيا نتيجه‌بهخش خواهد بود؟ به طور کلی، تغييرات جوامع و پیشرفت‌های دانش‌های انسانی در شیوه‌ها و الگوهای تربیتی تأثیر بسیاری گذارد و دیگر کشف الگويی سنتی از متون دینی برای تربیت نسل امروز نه تنها کارآمد نیست بلکه اساساً ناممکن مینماید. چيزی که هست متوليان تعليم و تربیت بايستی پیامهای حیات‌بخش قرآن را دریافته و بر شیوه‌ها و الگوهای امروزین تطبیق نمایند. باید طرحی دراندیشید تا پیشرفت‌های بشر در علوم تربیتی و شیوه‌های نوپدید با پیامهای معنوی دین هماهنگی یافته و زمینه را

1. دانشجوی دکتری قرآن و متون اسلامی و پژوهشگر دائره المعارف قرآن کریم (mahdimm1360@gmail.com).

برای تربیت دینی فرزندان فراهم آورد. اما این که پیام تربیتی قرآن برای نسل امروز چیست، نکته‌ای است که به اختصار در ادامه بدان خواهیم پرداخت.

پیام تربیتی قرآن

قرآن تزکیه و تعلیم را هدف بعثت پیامبران می‌شمارد.^۲ تزکیه رشدی است که بر اثر برداشتن موانع به طور طبیعی حاصل می‌شود و به اصلاح درون فرد می‌انجامد. از این رو، تزکیه را باید مقدمه تربیت شمرد و با تحقق آن، تربیت روند طبیعی خود را آغاز می‌کند.^۳ قرآن کسی را به تربیت خاصی و انمیدار و لی موانع را به او نمایانده و به فطرت اولیه بازمیخواند تا فرد به اختیار خود راه را انتخاب کند.^۴ از این نکته میتوان چنین فهمید که آزادی در تعلیم و تربیت اصلی مهم و تردیدناپذیر است و شایسته نیست مریان زمینه اجبار برای عکس العمل خاصی را فراهم آورند. هر فرد باید به صورت درونی به نیکیها گرایش یابد و ایمان را به صورتی درونی و دور از فشارهای بیرونی و کلیشهای تجربه کند. نبود آزادی و تأکید بیش از اندازه بر آداب بدون توجه به پیام معنوی دین، سبب بیرغبی دانشآموزان به دین خواهد شد و بر فرض که در ظاهر تأثیر داشته باشد، نمیتواند ضمانتی همیشگی به شمار آید. والدین و مریان وظیفه دارند شرایطی ایجاد کنند تا دانشآموز در فضایی آزاد و بدون اجبار و اکراه، پیامهای اخلاقی و معنوی دین را بشنود، موانع رشد را در درون خود شناسایی و بر طرف کند و با فطرت الهی خویش،^۵ مخاطب خداوند قرار گیرد که به او پیام میدهد انسان موجودی است با کرامت^۶ و جانشین خدا بر روی زمین، استعدادهای نهفتهای دارد که میتواند او را به کمال هستیبخش برساند، در دو سوی نیکبختی و شوریختی قرار گرفته و میتواند با پاسخی شایسته به دعوت خدا، به اعلى علیین برسد و یا با رویگردنی از پیام حق، اسفل سافلین را

2. لَقَدْ مِنَ اللَّهِ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثْتَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنفُسِهِمْ يَنْذِلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُرَكِّبُهُمْ وَيُعَلَّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْجِئْمَةُ؛ به یقین، خدا بر مؤمنان منت نهاد که پیامبری از خودشان در میان آنان برانگیخت تا آیات خود را بر ایشان بخواند و پاکشان گرداند و کتاب و حکمت به آنان بیاموزد. (آل عمران/ 164)

3. دائرة المعارف قرآن کریم، ج 8، ص 652 «تعلیم و تربیت».

4. إِنَّا هَذِهِنَا السَّبِيلُ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا؛ ما راه را بدو نمودیم؛ یا سپاسگزار خواهد بود و یا ناسپاس. (انسان/ 3)؛ نیز نک: دائرة المعارف قرآن کریم، ج 8، ص 652 «تعلیم و تربیت».

5. وَ لَقَدْ كَرَّمْنَا بْنَ آدَمَ؛ به راستی ما فرزندان آدم را گرامی داشتیم. (اسراء/ 70)

6. وَ إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمُلَائِكَهُ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَهُ؛ به یاد آر زمانی را که پروردگارت به فرشگان گفت: من در زمین جاشنی خواهم گماشت. (بقره/ 30)

برگزیند.⁷ تهدیدهای فراوان در مسیر زندگی به کمین نشسته‌اند و هر لحظه او را می‌فربیند.⁸ با وجود این، ندای فطرت از درون⁹ و پیامبرِ رسول از بیرون، همواره او را به خدا می‌خوانند.¹⁰

به نظر میرسد مریبان و معلمان دغدغه‌مند بیش از هر چیز لازم است دانشآموزان خود را در معرض شنیدن این پیام قرآن قرار دهند. فهم پیام معنوی دین، نوجوان را در دوره بازنگری معتقدات و جستجوی تکیه‌گاهی یقینی برای خود یاری میدهد و در دو راهیهای رفتاری به انتخابی شایسته رهنمون می‌شود. مریبان وظیفه دارند در دو مرحله آگاهی‌بخشی و خویشتنداری نوجوان را از تردیدها رها کنند. آنان باید بتوانند فلسفه‌های ارضا کننده به نوجوان ارائه نمایند که به او آرامش و امنیت روانی ببخشد. شنیدن پیام خداوند، خود در گرو و وجود زمینهای است تا فرد بدون هرگونه مانع و فارغ از فشارهای بیرونی بتواند بیاندیشد و عمل کند. در این صورت، ایمان به صورتی درونی تجربه می‌شود و میتواند تأثیری ژرف بر روح و روان انسان داشته باشد. نوجوان مسلمان آزادانه خود را مخاطب بیواسطه خداوند می‌باید و بیهیچ پرده، معبد را چنین می‌خواند: «پروردگارا، ما شنیدیم که دعوتگری به ایمان فرا می‌خواند که: «به پروردگار خود ایمان آورید»، پس ایمان آوردیم. پروردگارا، گناهان ما را بیامرز، و بدیهای ما را بزدای و ما را در زمرة نیکان بمیران». ¹¹ در این نگاه، خداوند به عنوان آفریدگار هستی و منشأ همه خوییها و همه آفریدگان در حرکت به سوی سرمنشأ خوییها تجربه می‌شود. بدین ترتیب جهان نوجوان مؤمن معنادار می‌شود و هیچ چیز پوچ و بیهدف نیست. او همه همت خویش را برای معرفت و تقرب به خداوند به کار می‌گیرد و برخوردن با همه رویدادهای طبیعی و اجتماعی تحول می‌باید، وجودش سراسر خیر و برکت می‌گردد و به آرامشی میرسد که شخصیت پایدار و تزلزل ناپذیر او را در برابر ناملایمتها تضمین می‌کند. چنین تجربه‌ای بر ایمان انسان می‌افزاید و او را در راه درست و انسانی زیستن یاری میدهد. تجربه‌های ایمانی به ویژه در دوران

7. «إِنَّ كِتَابَ الْجَّارِ لَفِي سِجِّينٍ ... إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عَلَيْينَ ...؛ كَارِنَاهُ بِدَكَارَانِ دَرِ سِجِّينِ اسْتَ...». کتاب نیکان در علیین است...»، (مطففين / 7-28)

8. قالَ قِيمًا أَعْوَيْتُنِي لَا تَعْدُنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ * لَمْ لَا يَتَّبِعُمْ مِنْ بَيْنِ أَنْدِيَهُمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ؛ ابليس گفت: به سبب آنکه مرا به بیراهه افکندی، من هم برای فریتن آنان حتماً بر سر راه راست تو خواهم نشت. آنگاه از پیش رو و از پشت سرشان و از طرف راست و از طرف چشان بر آنها می‌تازم و بیشترشان را شکرگزار نخواهی یافت.» (اعراف /

(17-16)

9. «أَقِمْ وَجْهَكَ لِلَّذِينَ خَيْرًا فَطَرَ اللَّهُ أَلَّى نَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا؛ روی خود را بگرایش تمام به حق، به سوی این دین کن، با همان سرشتی که خدا مردم را بر آن سرشته است.» (روم / 30)

10. «يَا أَيُّهَا الَّهُمَّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمَبْشِرًا وَنَذِيرًا * وَدَاعِيًّا إِلَى اللَّهِ يَادُهُ وَسِرَاجًا نَبِيرًا؛ ای پیامبر، ما تو را به سمت گواه و بشارتگر و هشداردهنده فرستادیم و دعوت کننده به سوی خدا به فرمان او، و چراغی تابناک.» (احزان / 45-46)

11. «وَرَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًّا لِلْمُبْرِيزِيَّاتِ أَنَّ آمُونَا بِرَبِّكُمْ فَأَمَّا رَبُّنَا فَأَنْتَ فَرَبُّنَا وَكَفَرَ عَنَّا سَيِّنَاتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ.» (آل عمران / 193)

نوجوانی و جوانی به فرد این امکان را میدهد تا خداوند را همراه همراه خویش بداند^{۱۲} و همین بهترین تضمین برای زندگی معنوی و اخلاقی او است.

راهکار درست تحقیق پیام تربیتی قرآن، دریافتن پیامها و ارزش‌های معنوی قرآن و برقراری ارتباط معقول و مقبول بین آنها و ساختارها و روش‌های امروزی تربیت است. از این رو، به قرآن نه به عنوان کتابی که شیوه‌های تربیتی را به ما می‌آموزد، بلکه کتابی که آموزه‌های اعتقادی و اخلاقی آن آغاز و انجام جهان را برای ما ترسیم کرده و راه انسانی زیستن را مینمایاند نگریسته می‌شود. شیوه‌ها و راهکارها نیز برآمده از دستاوردهای بشری در علوم تربیتی خواهند بود.

12. «قالَ لَا تَخَافُ إِنَّى مَعْكُمَا أَسْمَعُ وَأَرِي؛ خداوند فرمود: ترسیل، من همراه شمایم، می‌شном و می‌بینم.» (طه / 46)